

genel sosyolojiden islam sosyolojisine

Ali COŞKUN

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Batılı felsefe tarihçileri en özgün ve evrensel felsefenin Yunan Felsefesi (özellikle peripatetik/meşşai felsefe) olup dünyanın diğer felsefelerinin ancak onu taklit ettikleri oranda hakiki felsefe olabileceklerini öne sürmüşler, dini düşünce şemsiyesi altında üretilen felsefeleri söz konusu felsefeden üretilen felsefeler olarak görmüşler ve mesela bir Yahudi Felsefesi, bir Hıristiyan Felsefesi ve bir İslam Felsefesi olmadığını öne sürmüşlerdir. Bu son felsefeleri de daha çok dinî bir adla değil de ulusal bir adla isimlendirmişlerdir (Alman Felsefesi, Arap Felsefesi vb. gibi). Bu değerlendirmelerde temel kriter mantık kurallarına göre işleyen pür bir akılcılıktır.

Benzer bir yaklaşım sosyoloji tarihçilerince de benimsenmiş, batı merkezli bir yaklaşımla batılı sosyal teorilerin evrensel ve özgün, diğer sosyal teorilerin ise taklit ürünü oldukları öne sürülmüştür. Buradaki değerlendirmelerde temel kriter ise nesnellik ve evrenselcilik mitosuna olmuştur. Zira klasik sosyolojideki tüm kurucu babalar evrenselcilik mitosuyla nomotetik açıklamalar getirmek istemişler ve batı dışı toplumların biricikliğini göz ardı etmişlerdir. Oysa

sosyal teoride gelinen son nokta, idiografik bir yaklaşımla bütün biriciklikleri ve özgüllükleri göz önünde bulunduran yorumlayıcı yaklaşımların ön plana çıkmasıdır.

Bilim ve Din, Bilim ve Değer ilişkisi kuşkusuz başta bilgi felsefesi ve bilgi sosyolojisi olmak üzere din felsefesinin ve din sosyolojisinin de temel araştırma ve tartışma konularından biridir. Sosyal teorilerdeki temel düalitelerden olan Fail (Aktör)-Yapı ve Fiil (Aksiyon/ Eylem/ Davranış)- Anlam (Mânâ) ilişkileri; değer, yargı, norm, inanç ve dünya-görüşü ile gerek bireysel gerekse kolektif eylemler arasındaki bağlantıların kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda hangi aktör ve hangi yapı veya anlam sorusu önem kazanmaktadır. Her toplum, kültür ve dinin insan tasavvuru, toplum tasavvuru ve anlam hâritalarının farklı olduğu bir gerçektir.

İslamî değerlerin bilimde yansımaları görmek isteyen Müslüman kamuoyunun ve bilim adamlarının derinlerde yatan bir özlemi hep var olagelmıştır. Zira gerek sosyoloji gerekse din sosyolojisi, yerleşik bakış açıları itibarıyla batı kaynaklı birer bilim olup batılı sosyologların kendi toplumlarını incelemek amacıyla ürettikleri teoriler, bakış açıları ve isimlerle doludur. Son yıllarda merhum İsmail Râci el-Farukî'nin başlattığı *Bilginin İslamîleştirilmesi* akımı çerçevesinde bir *İslam Sosyolojisi* arayışı hep gündemde olmuştur. Ancak bu isim altında bir sosyolojinin mümkün olup olmayacağına dair Genel Sosyoloji ve Din Sosyolojisi çevrelerinde bir kuşkunun varlığı da inkâr edilemez. Çünkü normatif bir alan olan hususi bir din ile objektiflik iddiasında bulunan bir bilimin yan yana gelmesinin ikincisindeki nesnelliği yok edeceğine dair bir kanaat oldukça hâkimdir. Mesela ünlü Din Sosyologu Joachim Wach İslam Sosyolojisi gibi bir isim altındaki bir çalışmanın olsa olsa bir dinin sosyal felsefesi ya da sosyal teolojisi olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla bu bilimin adı "İslam Din Sosyolojisi" ya da "Müslüman Toplamların Sosyolojisi" olmalıdır demeye getirmektedir. İşin doğrusu budur ancak İslam kelimesi normatif kurallar bütünü olan bir dinin adı olduğu kadar aynı zamanda bir yaşama biçiminin, bir kültürün, bir medeniyetin ve bir toplumun da adıdır. Dolayısıyla İslam Kültürü ve o kültürden, değerlerden ve normlardan etkilenen İslam Toplumunun kendine özgü bir biliminin olması da beklenir. Onun için dini kaygıları olan Müslüman bilim adamlarında bu anlamda bir İslam Sosyolojisi

arayışı hep olagelmıştır. Batıda ve değişik İslam ülkelerinde bu isim altında birçok kitap telif edilmiştir. İslam Sosyolojisi adı taşıyan kitapları bulunan başlıca sosyolog ve mütefekkir isimler şunlardır: Jean Paul Charnay, Joseph Chelhod, Ali Şeriatî, Abdurrahman Momin, Yümnî Sezen, Kadir Canatan, İlyas Ba Yunus, Ferid Ahmed, Samiye Mustafa Haşşab vb.

İslam Din Sosyolojisi, Genel ve SistematiK Din Sosyolojisinin bir alt dalı veya özel din sosyolojisi çeşidi olarak kabul görünürken, İslam Sosyolojisi ismi, çabaları ve yaklaşımı genel din sosyolojisinde bir araştırma eğilimi olarak *Sosyo-praksi* veya *Pratik ve Aksiyoner Din Sosyolojisi* denemesi olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle bir dini, inancı veya mezhebi savunmak için girilen bir *Dini Sosyoloji* (*Konfesyonel Din Sosyolojisi*) olarak telakki edilmiştir. Normatif bir karakteri olduğu anlaşılan *İslam Sosyolojisi* denemelerinden daha normatif ve hatta ideolojik olan yaklaşımlar ise *İslamî Sosyoloji* ve *İslamcı Sosyoloji* yaklaşımlarıdır. Aslında isimlendirmelerdeki bu farklılık hangi sosyoloji ayrımından ziyade nasıl bir sosyoloji ayrımını ima etmektedir. Yani İslam Toplumunu nasıl incelenmelidir sorusu yukarıdaki isim farklılaşmalarına yol açmaktadır.

Benzer bir yaklaşım sosyoloji tarihçilerince de benimsenmiş, batı merkezli bir yaklaşımla batılı sosyal teorilerin evrensel ve özgün, diğer sosyal teorilerin ise taklit ürünü oldukları öne sürülmüştür. Buradaki değerlendirmelerde temel kriter ise nesnellik ve evrenselcilik mitosu olmuştur. Zira klasik sosyolojideki tüm kurucu babalar evrenselcilik mitosuyla nomotetik açıklamalar getirmek istemişler ve batı dışı toplumların biricikliğini göz ardı etmişlerdir.

İslam Sosyolojisinin temel referans kaynağı Kur'an ve Sünnettir. Tarihteki en önemli temsilcisi de kuşkusuz, insan toplumlarında en stratejik birleştirici kurum olarak dini gören Emile Durkheim'dan altı asır önce yaşamış olan ve benzer görüşü savunan İbni Haldun (ö.1496)'dur. O her toplum içindeki insanların ilgi ve perspektiflerinin sık sık çatıştığı kararsız ve değişken birer organizasyon olduklarının farkına varan belki de ilk toplum düşünürüdür. Böylece, onun bilimsel zih-

nini meşgul eden esas sorun toplumdaki bütünleştirici unsurların tamamlanmasıyla ortaya çıkarılmasının nasıl mümkün olacağı ve insanların kendi sınırlı kişisel ve tarafgir ilgilerini aştıkları karşılıklı bir ciddiyet duygusunu nasıl geliştirdikleridir. İşte bu insanları bir araya getiren en güçlü bağ dindir. Onun kendi ifadeleriyle, “Dinî renklilik grup hissini paylaşan insanlar arasında haset ve kıskançlığı karşılıklı olarak uzaklaştırır ve doğrudan buluşmalarını sağlar”. Bundan dolayı o dinde, karşılıklı bir işbirliğini içinde barındıran değişik grupların enerjilerini ortak bir rotaya kanalize eden birleştirici bir güç gördü. O dinin koruduğu ve tarihi süreç boyunca grubun dayanışmasının devamında oynadığı tamamlayıcı rolü kanıtladı. Bunu o *asabiyet nazariyesi* olarak öne sürmüştür.

İslamî değerlerin bilimde yansımaları görmek isteyen Müslüman kamuoyunun ve bilim adamlarının derinlerde yatan bir özlemi hep var olagelmiştir. Zira gerek sosyoloji gerekse din sosyolojisi, yerleşik bakış açıları itibarıyla batı kaynaklı birer bilim olup batılı sosyologların kendi toplumlarını incelemek amacıyla ürettikleri teoriler, bakış açıları ve isimlerle doludur.

İnsan tabiatı ve toplumsal değişme ve evrensel düzeydeki sosyal ilişkiler üzerine çalışmak İslamî bir sosyolojinin nasıl olduğunu bize açıkça gösterecektir. Bu disiplinin sosyal bilimler ailesi içerisindeki stratejik önemine rağmen alaycı bir biçimde yaklaşılacak ve bilginin İslamîleştirilmesine doğru giden süreçte en hızlı gelişen ama en az ilgi gören disiplin olduğu görülmektedir. İlyas Ba-Yunus belki de bugün bu bakir sahanın en ateşli savunucusudur. O genç müslüman entelektüel kuşaktan biri olup New York State Üniversite’sinde Sosyoloji profesörü, pek çok eski alimlerin çalışmalarına işaret eden ve eleştiren, yaygın bütün içsel anlamı sezinleyen ve açıkçası özgür bir zihindir. O pek çok Müslüman entelektüeli en beklenmedik zamanlarda tuzağa düşüren ve şaşırtan İslam Sosyolojisinin herhangi bir disiplinin yerine geçmek suretiyle engelleyici bir yaklaşım olarak değinilmemesini de aynı şekilde bağışlayıcıdır. Onun bu alandaki başlıca çalışmaları şunlardır:

- *İslam Sosyolojisine Giriş* (Ferid Ahmed’le birlikte); İslam Akademisi, Cambridge, UK (1985).

- “Sosyoloji ve Müslüman’ın Sosyal Realitesi”, el-Faruki, İ. R., *İslamî Perspektiften Sosyal ve Doğal Bilimler*, Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde (1981).

- “Sosyolojik Gerçeklik: İslamî Bir Paradigma”, *Amerikan İslamî Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: VIII, Mart (1991).

İslam Sosyolojisine Giriş adlı eseri onun üç çalışmasını da derhal en akıllıca bir biçimde teşvik eden Ferid Ahmed’le birlikte yazdığı eseridir. Yazarlar ilk 85 sayfayı sosyoloji disiplininin tarih ve eleştirel bir tanıtımıyla açarlar. Onların sosyolojinin İslamîleştirilmesi için daha sonraki ana önerileri aşağıdaki konuların ayrıntılı biçimde eleştirisini kapsar.

- *Tabiatın Doğası*

- *İnsanın Doğası*

- *Sosyal Sistemin Doğası*

- *İnsan Tarihinin Doğası*

Fakat bu iki Müslüman sosyolog yalnızca teorileştirme yapılmasından memnun değillerdir. Onlar İslam Sosyolojisini, sosyologların çalışmasının bir parçasında sorumluluk değeri ifade eden ve gözardı edilmesinin en ufak bir mazeret bile tanımadığı bir çaba olarak tanımladılar.

Batı medeniyetinin tecrübe ettiği bilim ve din arasındaki çatışmanın İslam bilim, fikir ve kültür tarihi içinde hiçbir paralelliği yoktur. Müslüman bilim adamları dinin sonsuz ve şaşmaz dünyasıyla bilimin geçici ve devamlı değişen dünyasını İslam’ın ana çatısı altında birleştirmeyi asla zor bulmamışlardır.

İslam Sosyolojisinin bakış açısına göre din geleneksel sosyolojinin aksine bir kurum değil, fakat diğer sosyal kurumları inşa etmek için bir temeldir. İslam toplumun bütün sosyal aktivitelerine ve ilişkilerine nüfuz eder. Böylece İslamî bir sosyolojik çalışma; toplumun temel kurumsal biçimlerinin, yani politik ve ekonomik düzenin, aile düzeninin ve akrabalık ilişkilerinin, eğitim sisteminin vs. bütününü veya bir kısmının İslamî ilkelerle ne kadar bağlantılı olduklarının çalışılması anlamına gelir.

Bu disiplin Batı sosyolojisinin yan bir türevi değildir, böyle görülmemelidir. O kendi bağımsız geçerliliğine, değer yönelimine, İslamî dünya görüşünden elde edilen metodolojisine sahiptir ve Batı sosyolojisinin tezğahından çıkmak istemez. ■